

Tillært viden i trikotageindustrien

AF KRISTINE HOLM-JENSEN

Tekstil- og beklædningsindustrien er afhængig af billig, ufaglært arbejdskraft. Det var blandt andet det, der i 1990'erne fik store dele af den midtjyske tekstil- og beklædningsindustri til at flytte produktionen til lavtlønslande. Afhængigheden af ufaglært arbejdskraft har fået mange til at overse betydningen af tillært personale. Tillært personale og dermed erfaringsbaseret viden i tekstil- og beklædningsindustrien er derfor underbelyst til trods for, at den har spillet en væsentlig rolle både for produktionen og for industriens selvforståelse.

I denne artikel undersøges de tillærte teknikere og deres viden om strikteknik og -maskiner i midtjysk trikotageindustri fra 1950 til 1990. Artiklen viser, hvordan de kom forudsætningsløse ind i industrien og gennem erfaring arbejdede sig frem til at varetage særligt kvalificerede funktioner. Samtidig viser artiklen, hvordan fremvæksten og forandringerne af den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge var med til både at sætte og siden forandre rammerne for udviklingen af de tillærte teknikeres viden. Artiklen bygger på etnologisk feltarbejde blandt mænd, der har arbejdet som tillærte teknikere i trikotageindustrien 1950-1990. Feltarbejdet blev gennemført af Museum Midtjylland på baggrund af en bevilling fra Kulturstyrelsens Rådighedssum 2010

Indledning

Fra 1950'erne til 1990'erne var Midtjylland centrum for dansk tekstil- og beklædningsindustri. Industrien blomstrede i midten af 1960'erne, hvor der i Ikast og Herning tilsammen lå 520 fabrikker, og ca. 8.000 personer var beskæftiget i industrien.¹ Artiklen fokuserer på de personer, der kom ind i tekstil- og beklædningsindustrien i 1950'erne og 1960'erne og arbejdede i industrien, til produktionen flyttede ud i 1990'erne. Disse kan siges at have fulgt tekstil- og beklædningsindustrien, fra den kom til området, og til den forlod det igen. De kom ind i industrien efter 7. klasse og havde nået efterløns- eller pensionsalderen, da den store bølge af outsourcing tog fat i 1990'erne. Få af dem tog en faglig uddannelse inden for strik. De avancerede i stedet i takt med, at fabrikkerne voksede sig større.

De ansatte var især indvandret fra de omkringliggende landområder og var således ufaglærte. Mændene fik i høj grad arbejde på strikkerierne. En del strikkere arbejdede sig med tiden op til at blive værkførere eller maskinmekanikere og varetog i den egenskab særligt kvalificerede funktioner. Deres praksis byggede på tillært viden, som de havde opbygget gennem praktisk erfaring med maskinerne i strikkeriet.

Det midtjyske område udgjorde fra 1950 til 1990 en erhvervsklynge med mange relativt ens virksomheder inden for tekstil- og beklædningsindustri, især inden for trikotage. Gennem sine godt 40 års eksistens ændrede klyngen løbende karakter. Det er udgangspunktet for denne artikel, at de tillærtes viden i høj grad skal ses i lyset af disse forandringer. I artiklens første del undersøges, hvordan den tillærte viden blev tilegnet i perioden fra 1950 til ca. 1970. Der er fokus på de konkrete praksisser, hvori tillæring foregår. Endvidere undersøges Midtjysk Tekstilscoles betydning for den

Kristine Holm-Jensen (f. 1976), cand. mag. i Europæisk Etnologi, Københavns Universitet. Siden 2007 museumsinspektør med ansvar for tekstil- og beklædningsindustriens historie på Textilforum, Museum Midtjylland.

tillærte viden. I artiklens anden del undersøges forandringerne i den tillærte viden fra ca. 1970 til 1990 i lyset af forandringerne i klyngens struktur. Synet på klyngens forandringer sker ud fra professor Peter Maskells skelnen mellem en erhvervsklynges horisontale og vertikale dimension.² Hans teori er et forsøg på at forklare, hvordan og hvorfor erhvervsklynger typisk ændrer sig over tid. De to dimensioner eksisterer sideløbende i en klynge. Typisk vil den horisontale dimension være dominerende, når erhvervsklyngen er i sin vækstfase. Derefter tager den vertikale dimension som oftest over. En horisontalt domineret klynge har en række karakteristiske træk: 1) den består af mange fabrikker, 2) fabrikkerne laver meget ens produkter, 3) der er hård konkurrence og sjældent samarbejde mellem fabrikkerne, 4) produktudviklingen sker internt på fabrikken uden inddragelse af kompetencer udefra.³ For en vertikalt domineret klynge gælder følgende: 1) fabrikkerne specialiseres, 2) den interne konkurrence mellem virksomhederne svækkes, 3) fabrikkerne samarbejder og bliver hinandens leverandører og aftagere.⁴ Ofte vil erhvervsklyngen miste sin dynamik, når den vertikale dimension tager over. Konkurrencen bliver mindre, og der opbygges faste institutioner omkring den dominerende erhvervsgren.⁵

Med den tillærte tekniker som optik analyseres den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge i forhold til Maskells begreber om henholdsvis en horisontal og en vertikal dimension. Det sker med henblik på at undersøge, hvordan de ydre rammer for klyngen har konsekvenser for den praksis, hvori tillært viden skabes og forandres. Det munder i artiklen ud i en afsluttende diskussion af, hvilken betydning brugen af tillært personale fik for områdets tekstil- og beklædningsindustri. Denne diskussion tager afsæt i Timothy R. Whislers undersøgelse af den britiske motorindustri nedgang i det 20. århundredes anden halvdel.⁶ Whisler skelner i sit studie mellem to typer viden: erfaring og ekspertise.⁷ Erfaringen bygger på virksomhedsintern oplæring. Ekspertise opnås gennem en teoretisk, teknisk uddannelse. Pointen i hans studie er, at problemerne for den britiske motorindustri i stor udstrækning skyldtes, at den med tiden kom til at favorisere erfaringsbaseret viden frem for teoretisk ekspertise. Spørgsmålet er, om en lignende situation opstod i den midtjyske tekstil- og beklædningsindustri.

Tekstil- og beklædningsklyngen i Midtjylland

Tekstil- og beklædningsindustri dækker over flere erhvervsgrene. Tekstilindustri er den del af industrien, hvor fibre fremstilles og/eller forarbejdes til garn og tråd. Endvidere dækker den over fremstilling af metervarer eller tæpper. Beklædningsindustri dækker over processer, hvor metervarer syes sammen til tøj og beklædning. Det sker for eksempel på konfektionsfabrikker, hvor der benyttes vævede metervarer til fremstilling af kjoler, skjorter, jakker mv. Trikotageindustri kan placeres i begge kategorier. Trikotageindustriens strikkerier fremstiller strikkede metervarer og hører i den forstand til tekstilindustrien. På trikotagefabrikkernes systuer videreføres de strikkede metervarer til tøj. Derfor kan trikotageindustrien også defineres som beklædningsindustri.⁸

Tekstil og beklædning har spillet en rolle for økonomien i Midtjylland siden 1600-tallet. Forarbejdning og afsætning af uldne produkter opstod som en binæring til landbruget i et område præget af ufrugtbar hede. Denne produktion var fremherskende til omkring slutningen af 1800-tallet og blev til forskellige tider organiseret af især herregårde og købmænd. Produkterne blev afsat både i og uden for kongeriget gennem et distributionsnetværk bestående af købmænd og hosekræmmere. Fra anden halvdel af 1800-tallet opstod en række trikotagefabrikker og enkelte tekstilfabrikker.⁹

Opløstringen af den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge er resultatet af en geografisk forskydning i tekstil- og beklædningsindustrien, som fandt sted i tiden før og efter 2. Verdenskrig. Det er udtryk for en tendens, der ses i de industrialiserede, vesteuropæiske lande, hvor ens eller relaterede industrigrene samler sig i et begrænset geografisk område.¹⁰ Frem til 2. Verdenskrig var dansk tekstil- og beklædningsindustri lokaliseret i storbyerne og større provinsbyer over hele

landet.¹¹ Fra 1930'erne begyndte en forskydning mod vest, så dansk tekstil- og beklædningsindustri med tiden fik hovedvægt i det daværende Ringkøbing Amt med centrum omkring byerne Ikast, Brande og Herning.¹² Forskydningen blev hjulpet på vej af en generel krise i flere af de gamle, østdanske tekstil- og beklædningsvirksomheder. De, primært yngre, mennesker, der startede produktion op i Herning og Ikast fik en god start, idet *Lov om foranstaltninger til værn for den danske valuta* fra 1932 gav gunstige vilkår for afsætning af danskproducerede varer. Således udgjorde tekstil- og beklædningsindustrien i 1935 69 % af Hernings samlede industri. Ifølge erhvervsgeografen Sven Illeris var Herning fra 1948 den by i provinsen med størst beskæftigelse inden for tekstil- og beklædningsindustri, og fra 1958 var tekstil- og beklædningsindustrien i Midtjylland dominerende på landsplan.¹³

Trikotageindustrien i Midtjylland var i perioden fra 1930 til cirka 1965 domineret af små produktionsenheder. Virksomhederne gik i området under betegnelser som ”mand-kone-fabrik” eller ”garage-kælder-fabrik”. Ofte var det ægtepar, venner eller søskende, der sammen startede en produktion. I takt med, at produktionen voksede, blev der ansat personale. Typisk var der blandt de ansatte en del familiemedlemmer. Produktionsapparatet var begrænset til få maskiner. Inden for trikotageindustrien var der ofte tale om et par strikmaskiner og symaskiner. Det var en produktion med små investeringer og relativt ukompliceret teknologi. Frem til starten af 1970'erne var industrien præget af stadig vækst i antallet af virksomheder.¹⁴ Perioden er kendetegnet ved hyppige ændringer, eksempelvis i ejerforhold, antal ansatte og geografisk placering. Derfor er der sjældent bevaret virksomhedsarkiver i form af virksomhedsregnskaber, forhandlingsprotokoller, foto og lignende.

I 1970'erne rammes tekstil- og beklædningsindustrien af tidens generelle økonomiske vanskeligheder. Dertil kom øget konkurrence fra udenlandsk og billigere produceret beklædning. Mindre virksomheder blev opkøbt eller lukkede, og de større virksomheder fokuserede på at indarbejde rationelle arbejdsgange i produktionsprocessen. Ligeledes medførte det en specialisering af produktionen. En del trikotagefabrikker valgte eksempelvis at skære systuen fra og satse udelukkende på at producere metervarer til andre fabrikker.

Ved 1980'ernes begyndelse oplevede tekstil- og beklædningsindustrien i Midtjylland en generel optur, der sluttede brat med Poul Schlüters indførelse af den såkaldte Kartoffelkur i 1986. Presset af de lavere lønninger i udlandet tog udflytningen af produktionen til lavtlønslande fart mod slutningen af 1980'erne. Den kulminerede i første halvdel af 1990'erne efter Murens fald og de politiske omvæltninger i Europa. Nogle virksomheder valgte at lukke, andre blev opkøbt af konkurrenter, en tredje gruppe valgte at satse på underleverandører, mens en fjerde mulig løsning var selv at etablere produktion i udlandet. Syerskerne var de første, der mistede deres job. Derefter kom turen til mere teknologitunge funktioner. Så da strikmaskinerne flyttede med resten af produktionen til udlandet, mistede personalet i strikkerierne også deres job i trikotageindustrien.

Tillært arbejdskraft

Det præcise antal tillærte i den midtjyske trikotageindustri er vanskeligt at afgøre. Af de godt 9.000, der i 1980 var ansat i tekstil- og beklædningsindustrien, var tæt på 75 % ufaglærte.¹⁵ De tillærte indgår i gruppen af ufaglærte, men de er svære at udskille, fordi de ikke har nogen formelle kompetencer. Ikke desto mindre endte mange af dem med at varetage mellemliderfunktioner på fabrikkerne og har på den vis spillet en central rolle i trikotageindustrien. Typisk vil der på trikotagefabrikkerne have været tale om, at direkticen og værkføreren var tillærte. De var ledere af henholdsvis systue og strikkeri.

Andre betegnelser for tillært er selvlært, sidemandsoplært eller tavs viden. Begrebet har både været brugt som et historisk fænomen til at beskrive forholdene før tilstedeværelsen af formaliseret

uddannelse¹⁶ og til at lave en adskillelse mellem personer i gruppen af ufaglærte. Fælles for alle betegnelserne er, at begrebet dækker over en læring, der ikke er foregået eller foregår i et formaliseret uddannelsesforløb.

Lars K. Christensen kommer i sin ph.d.-afhandling *Det moderne arbejde* ind på forholdet mellem faglært, ufaglært og tillært personale. Den ufaglærtes arbejde består typisk i ren maskinovervågning. I modsætning til den ufaglærte udfører den tillærte særligt kvalificerede funktioner. Det kan eksempelvis være en bestemt maskintype, som han eller hun er specialiseret i. Funktionerne varetages primært på baggrund af erfaringsbaseret viden. Den grundlæggende viden skabes gennem et oplæringsforløb. Det varer typisk et par uger og har fokus på en bestemt arbejdsfunktion. Det kan være suppleret med kortere eller længere kurser inden for det felt, den tillærte er specialiseret i. Den tillærtes viden er således også karakteriseret ved at være fokuseret på et eller nogle få afgrænsede felter. Det adskiller den tillærte fra den faglærte. I modsætning til den tillærte bygger den faglærte sin praksis på en flerårig uddannelse, der dækker over et bredt udvalg af fagets væsentlige discipliner. Den tillærte har således ikke den faglærtes brede vifte af viden at trække på.¹⁷

Som beskrevet tidligere arbejder Timothy R. Whisler i *The British motor industry, 1945-1994* med en skelnen mellem erfaring og ekspertise.¹⁸ Hvor Lars K. Christensen skelner mellem tillært og faglært, koncentrerer Whisler sig om en skelnen mellem tillært og ingeniør. I sin analyse af den britiske motorindustri viser han, hvordan den tillærte viden kommer til at spille en afgørende rolle for industriens selvforståelse. Denne selvforståelse er med til at sætte rammerne for en række af de valg, der bliver truffet i den britiske motorindustri. Det er ifølge Whisler en af hovedårsagerne til den britiske motorindustri nedgang efter 2. Verdenskrig.¹⁹

Whisler benytter betegnelsen ”practical man” om den tillærte. Det var en person, der havde modtaget en virksomhedsintern, teknisk oplæring og siden kom til at indgå i virksomhedernes design- og udviklingsafdelinger. Bilsektoren foretrak denne ”practical man” frem for at hyre formelt uddannede ingeniører. Konsekvensen af at satse på den erfaringsbaserede viden var, at bilsektoren endte i et hæsblæsende udviklingsprogram, hvor der var fokus på hele tiden at skabe nyt frem for at satse på udvikling og forskning. Det var ifølge Whisler fatalt for den britiske motorindustri.²⁰

Erhvervsgeografen Sven Illeris beskriver i bogen *Hernings Erhvervshistorie 1950-2006* den midtjyske tekstil- og beklædningsklynges fordele:²¹

Her må først og fremmest peges på *det fælles arbejdsmarked med megen viden om tekstilproduktion*. Denne produktion kræver som sagt ikke nogen lang formel uddannelse, de typiske fabrikker havde blot syv års skolegang, og langt de fleste af arbejderne var ufaglærte. Oven i den formelle uddannelse kom så en ”tavs læring” – at efterligne dem, der var dygtige til arbejdet. Men den største fordel for virksomhederne har nok været, at næsten alle på Herning-egnen vidste noget om tøjfremstilling.

Spørgsmålet er imidlertid, om tilstedeværelsen af megen viden har været ensbetydende med, at det også var en viden, der var tilgængelig for alle.

Peter Maskells teori fokuserer på den måde viden bevæger sig i erhvervsklynger på tværs af tid. Overordnet set kan den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge fra 1930 til ca. 1970 defineres som en horisontalt domineret periode med mange små og relativt ens fabrikker. Fra ca. 1970 til 1990 er der i højere grad tale om en vertikalt domineret klynge med en mere specialiseret produktion og virksomheder, der er hinandens leverandører og aftagere. Maskells pointe er, at virksomhederne i den horisontalt dominerede periode er lukkede omkring sig selv og sjældent udveksler viden. Hvorimod virksomhederne i den vertikalt dominerede periode samarbejder og dermed i højere grad udveksler viden.

Det kan således godt være, at der som Illeris konstaterer, har været megen viden om tekstilproduktion i området. Tager vi imidlertid udgangspunkt i Maskells skelnen mellem horisontalt og vertikalt dominerede klynger, er der meget, der tyder på, at betingelserne for tillært viden ændrer karakter omkring 1970.

Empirisk grundlag

Artiklen bygger på et etnologisk feltarbejde blandt tidligere ansatte i trikotageindustriens strikkerier foretaget i perioden marts til december 2010.²² Feltarbejdet var centreret omkring en bestemmelse af, hvordan den tillærte viden blev til i praksis. Det bestod af spørgelister og interviews. 30 personer har besvaret museets spørgeliste, og der er foretaget 21 kvalitative forskningsinterviews af ca. en times varighed. Informanterne er fundet via museets netværk i tekstil- og beklædningsindustrien. De er alle mænd.²³

Formålet med spørgelisten har været at kortlægge feltet ved at bestemme fødested og eventuel uddannelse, samt tidspunkt og alder for de tillærte teknikere i trikotageindustrien. Endvidere har det været brugt til at undersøge mønstret i arbejdsskift, messebesøg og udlandsrejser. Spørgelisten er også besvaret af informanter, der kom ind i industrien både før og efter 1950'erne og 1960'erne. De er inddraget for at skabe et sammenligningsgrundlag.

Hensigten med interviewene har været at gå i dybden med de praksisser, hvori erfaring med strik opnås. De 21 interviewpersoner har alle i en kortere eller længere periode arbejdet med strik. Gruppen er domineret af værkførere, i alt 11 personer. Af disse er ti tillærte, og én har en faglig uddannelse. To af de interviewede har i en periode arbejdet som selvstændige maskinmekanikere. Tre har en faglig uddannelse inden for tekstil- og beklædning og seks af de interviewede har i kortere eller længere perioder været direktører eller selvstændige. Der er overlap på tværs af grupperne, der var præget af stor dynamik. Alle interview er optaget digitalt og siden transskriberet.²⁴ Endvidere er bestyrelsesprotokollen for Midtjysk Textilskole 1944-66 inddraget. Bestyrelsesprotokollen angiver på omslaget at være for årene 1944-66, men det sidste referat stammer fra den 1. maj 1962, ligesom de første møder i 1944 ser ud til at være refereret efter hukommelsen.²⁵

Tillært viden 1950 til 1970

Perioden 1950 til 1970 er karakteriseret ved meget individuelle læreforløb. En ung mand, der kom i lære hos en håndværksmester, ville som svend have gennemgået et forløb, der bragte ham ud i fagets forskellige nuancer. Som ny på en trikotagefabrik, var der sjældent et fastlagt oplæringsforløb. Det hænger sandsynligvis sammen med klyngens horisontalt dominerede struktur. På grund af den stærke konkurrence var der ikke noget incitament til at gå sammen og lave et fælles oplæringsprogram.

Til trods for den store individualitet har det i forbindelse med feltarbejdet været muligt at udlede visse fællesstræk for oplæring i perioden. Vi befinder os i den periode, hvor de tillærte kom ind i trikotageindustrien. De fik her deres grundlæggende indføring i strikken, som ikke adskilte sig fra den introduktion, strikkerne fik. Derimod var personens alder afgørende. Drengene, der startede som hjælpedrengene på en trikotagefabrik fik en anderledes oplæring end dem, der var lidt ældre og kom direkte ind som strikkere.

En af de mange små trikotagefabrikker, der dukkede op i Herning i 1950'erne og 1960'erne var Tage Mikkelsens Trikotagefabrik, der lå på Sundsvej i Herning. Tage Mikkelsen ses her i 1953 med personalet foran den private villa, hvor fabrikken havde til huse. Tage Mikkelsen ses på forreste række med jagthunden, der fulgte ham overalt. Foto: Hugo E/Herning Lokalthistorisk Arkiv.

Hjælpedreng

De, der startede deres tid på trikotagefabrik som hjælpedreng gennemgik typisk en gradvis oplæring. De startede med simple opgaver og fik med tiden mere komplicerede opgaver. Det var typisk drenge fra byen, der fik arbejde efter skoletid de sidste år i skolen. Andre begyndte, når de var færdige med 7. klasse. I gennemsnit var undersøgelsens informanter 13 år, når de startede som hjælpedreng. De gik til hånde i strikkeriet, fejede, rengjorde maskiner, bar garn fra garnlageret til strikmaskinerne og holdt øje med maskinerne. Det sidste bestod gerne i at sætte garn på maskinerne, når spolerne løb tomme, og stoppe maskinerne, når de laver fejl. Gradvist gik man fra hjælpedreng til maskinbetjening. Det fremgår af følgende interview:²⁶

Så blev jeg hjælpedreng derinde [fabrikken Cashi, Herning], jeg hjalp med at passe sådan lidt forskellige små maskiner, og jeg skulle bære garn væk for en, der stod og spolede. [...] og så gik det sådan stille og roligt slag i slag. Jeg var kun 14 år, da jeg startede derinde, og så kom jeg til at strikke, dengang jeg var 16 -17 år eller der omkring, på sådan en lille håndmaskine.

Hvor lang tid det tog at gå fra hjælpedreng til strikker er individuelt fra fabrik til fabrik. For nogle tog overgangen et par måneder, andre kunne være hjælpedreng i et par år. Generelt gælder det, at jo mindre fabrik, des hurtigere fik hjælpedrengen strikkeropgaver.

Fra pløjemark til fabrik

De, der startede direkte som strikkere, var typisk lidt ældre. I undersøgelsen er den gennemsnitlige alder for denne gruppe 19 år. De blev ansat med det formål hurtigst muligt at lære at betjene en bestemt strikmaskine. Mange af de, der kom ind i trikotageindustrien på denne måde, kom fra landområderne i Midtjylland. For undersøgelsens vedkommende drejer det sig om over halvdelen. De opgav landbruget og søgte ind til det, mange anså for en friere og mere attraktiv hverdag i

byen.²⁷ Få af dem havde på forhånd viden om strik. I et interview siger en informant, som netop havde opgivet landbruget og søgt ind på fabrik i 1959: ”Jeg anede ikke, hvad en strikmaskine var. [...] Jeg havde intet kendskab til det.”²⁸

Oplæringsfase var typisk på én til tre uger og foregik som sidemandsoplæring. Det skete ved at se på, hvordan kollegaerne gjorde og spørge dem til råds, når noget gik galt. En informant, der i 1952 startede på en mindre trikotagefabrik, beskriver sin oplæring således:²⁹

”Jamen, jeg fik det jo at vide af ham, der stod ved siden af. Vi var jo ikke andre end os to [...] og hvor mange gange jeg fik det at vide, det ved jeg ikke. Jeg fik at vide, at sådan og sådan skulle jeg gøre. Så fik jeg jo en spole garn på, som måske kun var rester, og så kunne jeg begynde med det. Det tog ikke lang tid.

På større fabrikker, hvor der var ansat en værkfører, kunne han spille en rolle for oplæringen. Det beskriver en af spørgelistebesvarerne, der fik sin introduktion til strik på en fabrik i Ikast i 1960: ”1960-1963. [...] Oplæring af daværende værkfører og strikkere, samt dragning af egne erfaringer.”³⁰

Viden følger maskiner

Efter den indledende oplæring i brug af maskinerne fortsatte de fleste som strikkere. De kom på akkord, hvis de arbejdede med håndtrukne fladstrikmaskiner, eller timeløn, hvis deres arbejde bestod i at overvåge eldrevne rundstrikmaskiner. Andre begyndte at arbejde med tilsyn, reparation og omstilling af maskiner. På den måde varetog de særligt kvalificerede funktioner og kan betegnes som tillærte teknikere. En stor del af undersøgelsens informanter udførte disse funktioner gennem deres arbejde som værkførere. Andre startede deres egen virksomhed, hvor de tog ud og reparerede maskiner for fabrikkerne. En tredje gruppe startede egen trikotagefabrik, hvor de reparerede deres egne maskiner, når der opstod problemer. Fælles for alle tre grupper er, at de havde en særlig interesse og flair for teknik. Fælles er det også, at de for at kunne udføre deres funktioner, løbende måtte indarbejde ny viden.

Produktionen på Tage Mikkelsens Trikotagefabrik holdt til i kælderetagen og på 1. salen. På stueetagen boede fabrikant Mikkelsen med sin hustru og søn. Her er det et kig ind i spoleriet. Hvor garn spoles på spoler, så det er klart til at blive strikket. Foto fra 1953. Foto: Hugo E/Herning Lokalhistorisk Arkiv.

Maskiner

Et særligt karakteristika ved den tillærte teknikers viden var, at den var knyttet til nogle bestemte maskiner. Ved at arbejde med maskinen og se og lytte til dem lærte den tillærte tekniker den pågældende maskine at kende i en grad, så han med tiden blev i stand til at reparere og omstille den. Introduktionen af nye maskintyper var derfor også en begivenhed, som de fleste informanter angiver som kilden til ny viden. Når en ny maskine blev installeret på fabrikken, skulle den tillærte tekniker lære maskinen at kende, både for at kunne lære strikkerne at betjene maskinen og for at kunne løse de problemer, der måtte opstå.

Afhængig af personlighed blev nye maskiner tilegnet på forskellig måde. Nogle gange var det en kombination af flere metoder. En del foretrak at læse sig igennem instruktionsbøgerne. En informant beskriver det således: ”Hver gang, der kom en ny maskintype, var der en ny instruktionsbog, der skulle læses.”³¹ De fleste instruktionsbøger var på engelsk eller tysk. Mange værkførere udviklede derfor temmelig gode kundskaber inden for især teknisk tysk. For andre var det primært illustrationerne i bogen, der var til hjælp.

Maskinfabrikernes montører var også en vigtig kilde til viden. De kom til fabrikkerne for at installere og indkøre maskinen. En informant beskriver montørens rolle:³²

Han [montøren] kom så rundt de steder, hvor der kom nye maskiner, og så viste han folk, hvordan de skulle køre med dem. [...] han satte tøj i gang med at køre, og når det så havde kørt, og man havde stået og set på det en dag eller to så... Ja, det var jo ikke det hele, man kunne se, men man havde alligevel stået og set, hvordan den gjorde, og så vidste man det. På den måde tror jeg, at jeg kan sige, det foregik for mit vedkommende.

Kurser

Som det fremgår af Lars K. Christensens definition af den tillærte tekniker, spiller kurser af kortere eller længere varighed ofte en væsentlig rolle. Det er også tilfældet for de tillærte teknikere på trikotagefabrikkerne i Midtjylland. Først fra midten af 1970'erne opstod der i Midtjylland mulighed for at tage en faglig uddannelse inden for trikotage. Frem til det tidspunkt var der mulighed for tage forskellige kurser.

I 1920 oprettede Den Danske Væveskole de første kurser i Herning. Undervisningen drejede sig primært om væve og strømpeproduktion. Det var på det tidspunkt den institution i Danmark, der stod for undervisning målrettet tekstil- og beklædningsindustrien. Undervisningen foregik i Teknologisk Instituts regi og primært i København. En længerevarende uddannelse skulle man derfor til København for at tage, hvorimod der i større og mellemstore provinsbyer blev udbudt kurser af kortere varighed.³³

Midtjydsk Textilskole

I 1940'erne havde Den Danske Væveskole udspillet sin rolle i Herning. Blandt strikkerne i Midtjylland blev der udtrykt ønske om tilegnelse af faglig viden inden for strik, men skolen udbød fortsat primært væve- og strømpekurser.³⁴ Jydsk Trikotagefabrikantforening var også interesseret i at etablere undervisningstilbud for de ansatte på områdets trikotagefabrikker. På et bestyrelsesmøde i Jydsk Fabrikantforening for tricotage, tekstil og beklædning den 26. februar 1944 blev det første skridt taget:³⁵

Da Ordet under ”Eventuel” blev givet frit til Medlemmerne foreslog Fabrikant Svend Ellerbæk Foreningen at oprette en Fagskole med Aftenundervisning i Kendskab til og Brug af Tricotage-Maskiner og ligeledes, at samtlige Vævere³⁶ og Værkførere burde inviteres til Foreningens Sammenkomster, naar der fremvistes faglige Film.

Det blev på den baggrund vedtaget at nedsætte et udvalg, der skulle arbejde med oprettelsen af en sådan skole. Udvalget bestod i starten udelukkende af repræsentanter fra fabrikantforeningen, men blev efter et par måneder udvidet med to repræsentanter fra Dansk Tekstilarbejderforbund i Ikast og Herning.³⁷ Endvidere optog udvalget oktober samme år en af områdets faglærte værkførere for at sikre skolens faglige niveau.³⁸

Som forarbejde til skolens oprettelse, undersøgte udvalget mulighederne for samarbejde med Den Danske Væveskole. Det blev dog fravalgt, fordi DDV's undervisning på det tidspunkt foregik i København. Det var et vigtigt princip for udvalget, at undervisningen skulle foregå i Midtjylland: "Efter nogen forudgående Orientering blandt anden om Den Danske Væveskole i København blev Udvalget enige om, at det var bedst at søge Undervisningen anlagt som Aftenskole her på Stedet [...]."³⁹ Der blev således satset på, at undervisningen skulle foregå som aftenskole og dermed ikke som længerevarende uddannelsesforløb. Tanken var, at strikkerne kunne passe deres fuldtidsarbejde på fabrikken om dagen og følge kurser om aftenen. Om denne beslutning skyldtes, at man ville starte op i det små, og ikke følte man havde faglig kapacitet til at etablere en egentlig faguddannelse, eller om det var en favorisering af den tillærte tekniker, er ikke til at afgøre ud fra kilderne. Man valgte at satse på at opkvalificere den tillærte arbejdskraft frem for støtte op omkring at sende personer på længerevarende uddannelsesophold i København eller i udlandet.

Skolens officielle indvielse fandt sted i januar 1945. Undervisningen foregik i Teknisk Skoles lokaler i Herning. I starten var der udelukkende tale om teoretisk undervisning. Det var vanskeligt og dyrt at skaffe maskiner i 1945. Med tiden blev maskiner fremskaffet via donationer fra lokale fabrikker og fra maskinfabrikkerne. Dermed kom aftenskoleundervisningen til at bestå af teoretisk undervisning kombineret med praktiske øvelser ved maskinerne. Undervisning var i 1940'erne og starten af 1950'erne centreret omkring trikotageteknik, men fra midten af 1950'erne blev der også udbudt kurser i symaskiner. I løbet af 1960'erne udviklede undervisningen sig til et treårigt forløb med 1., 2. og 3. årskurser. Der var undervisning to gange om ugen. Kursisterne kom omkring emner som materialelære, mønsterlære samt betjening og reparation af strik- og symaskiner. Lærerkrafterne fandt man blandt områdets få faguddannede værkførere, endvidere blev personer, der kom til området som sælgere af maskiner, også ofte inddraget som lærere. Da skolen var på sit højeste, var der 70 til 100 kursister, der årligt modtog undervisning. Det kom hurtigt til at knibe med pladsen hos Teknisk Skole, derfor begyndte bestyrelsen fra 1952 at arbejde på etableringen af en skolebygning. Den indviedes den 30. oktober 1956.⁴⁰

Halvdelen af de personer, der har deltaget i undersøgelsen, har fulgt kurser på Midtjysk Textilskole. Kun én fulgte kurserne som forberedelse til et arbejde i trikotageindustrien. For alle andre var aftenskoleundervisningen et supplement til deres daglige arbejde på områdets fabrikker. Der kom kursister fra fabrikker i både Herning, Ikast og Hammerum, flest dog fra Herning. Nogle havde selv ønsket at følge kurserne, andre var blevet opfordret af fabrikken, som i de fleste tilfælde også betalte kursusgebyret. Kursisterne kom til skolen med vidt forskellige forudsætninger. Der er en spredning på mellem et og otte års erfaring med trikotageteknik. Den store spredning i kursisternes forhåndskundskaber kom også til at sætte sit præg på deres oplevelse af skolen og dens indhold.

For nogle var skolen en vigtig brik i arbejdet med strik. En informant beskriver de færdigheder, han fik på skolen, og hvad det kom til at betyde for ham, da han startede sin egen fabrik:⁴¹

På tekstilskolen, der lærer man jo alle grundprincipperne, materialelære og sådan nogle ting og masser maskiner og hele det der med at bygge et mønster op og sådan nogle ting og få det tegnet ned på papir og få det sat over på maskinen, og det er jo sådan nogen ting, man lærer der, og det kunne jeg jo så bruge senere, da jeg så fik mit eget.

Andre havde en anden vurdering af Midtjysk Textilskole, fordi niveauet af undervisningen ikke passede til deres erfaring. En informant med flere års erfaring med strik blev sendt på Midtjysk Textilskole. Han oplevede, at der ikke var maskiner nok til alle kursister og endte derfor med at strikke prøver for nogle af sine medkursister. Det førte til kontroverser med læreren, fordi undervisningen endnu ikke var nået til de teknikker, han strikkede med: ”Det så han så, ham læreren der, og han sagde, at det der, skulle vi først lære næste år. Så skældte han mig lidt ud, og så sagde jeg, at så kom jeg først til næste år, og så gik jeg. Det var lige som om, det var for nogen, der aldrig havde set en strikmaskine, tror jeg.”⁴²

Ligeledes ser det ud til at have været et problem, at skolen byggede undervisningen op på baggrund af de lærerkræfter, der var til stede i området, fremfor at sammensætte et bredt undervisningsprogram. Det gjorde, at der eksempelvis var fokus på visse typer trikotagemaskiner, mens der ikke blev undervist i andre. En informant, som hele sin karriere arbejdede med eldrevne rundstrikmaskiner, tog kurser på Midtjyske Textilskole, men følte ikke at han fik mere viden inden for sit felt: ”Der var jo også et strikkursus. Vi stod med en håndstrikker. Der havde ikke været noget med rundstrik. Det havde der aldrig været [...]”⁴³

Den samlede effekt af aftenskolekurserne på Midtjysk Textilskole er vanskelig at bedømme. For nogle var det en vigtig brik i deres faglige udvikling. For andre havde det ingen betydning. Sammenlignes informanternes karriereforløb var de relativt ens, uanset om de havde fulgt kurser på Midtjysk Textilskole eller ej.

I kælderen lå trikotagefabrikkens strikkeri ved siden af spoleriet. Her blev der strikket på håndtrukne fladstrikmaskiner. Fabrikken producerede trøjer og cardigans. Først under navnet Harda Strik og siden Eibi. Foto fra 1953. Hugo E/Herning Lokalhistorisk Arkiv.

Hvad den ene ikke vidste

Ud fra det faktum, at der var mange ens fabrikker i området, er det nærliggende at se på den rolle den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge spillede for de tillærte teknikeres viden. Flere af informanterne i undersøgelsen giver udtryk for, at de søgte hjælp hos andre fabrikker, når der var noget, de ikke kunne få til at fungere. Som en tidligere værkfører udtrykker det: ”Dengang var der jo mange, mange små fabrikker, og hvad den ene ikke vidste, vidste den anden. Vi så jo til mange, der arbejdede med strik, så der var altid nogen at spørge.”⁴⁴ En anden informant forklarer: ”Vi kunne købe og låne af hinanden, både garn og reservedele, og var der noget i vejen, ja så ringede jeg til ham en unge værkfører, vi har haft på fabrikken. Jeg har da også været ovre ved ham og hjælpe ham med nogle maskiner, han ikke kunne finde ud af og sådan.”⁴⁵

Der var i det hele taget en stor tiltro til, at området i sig selv kunne bibringe én al den viden, man som tillært tekniker ville få brug for. En af det tidligere værkførere overvejede en overgang, om han skulle tage en faglig uddannelse i udlandet, men endte med at blive i Midtjylland.⁴⁶

På et tidspunkt [...], da var vi nogle stykker, der godt nok var ved at spekulere på, om vi skulle derned [til tekstilfagskolen i Neumünster]. Vi var nede og se ingeniørskolen dernede, og det så meget fascinerende ud, [...] Det gjorde ikke indtryk på mig, fordi igen ... Jamen, jeg regnede med, at jeg kunne lære det herhjemme, ikke også ... igen ved at øve sig, og så ved igen, at man kendte så mange mennesker.

Godt nok var der mange mennesker i Midtjylland med viden om strik, men der er også mange, der beskriver 1950'erne og 1960'erne som en periode med meget lidt kontakt på tværs af fabrikkerne. På spørgsmålet, om der var et netværk mellem værkførerne i 1950'erne og 1960'erne, svarer en tidligere værkfører: ”Vi kendte ikke meget til hinanden. Vi vidste godt, hvem hinanden var, men jeg ved ikke, om jeg godt kan sige, at cheferne de helst ikke så, at vi snakkede for meget sammen. Sådan følte jeg det, for man kunne jo risikere, at en kunne komme til at lække noget, han ikke skulle sige.”⁴⁷

Samme person, som overvejede at tage en uddannelse på tekstilfagskolen i Neumünster, erkender da også, at der var meget hemmelighedskræmmeri omkring produktionen, og at man derfor ikke kunne tale frit sammen:⁴⁸

Jamen, de hemmeligheder, det var jo noget med, at du jo helst skulle komme først med det forskellige, både hvilken farve, du havde fået ind, hvilket mønster, du havde lavet. Det du havde lavet, det skulle du helst komme først med, for hvis du var den første, så fik du den store ordre. De andre, de fik jo så kun de små. Der var jo behård konkurrence imellem fabrikkerne. Det var meget let at mærke, meget let at mærke.

Det skinner tydeligt igennem, at tilstedeværelse af viden i den horisontalt dominerede fase på ingen måde er det samme som tilgængelig viden. Illeris har derfor kun delvis ret, når han peger på områdets megen tekstilviden som en grund til, at den midtjyske tekstil- og beklædningsklynge blev så succesfuld. I den horisontalt dominerede fase var klyngen både en hjælp og en hindring for den tillærtes viden. Den var en hindring, fordi den hårde konkurrence fik fabrikkerne til at holde kortene tæt ind til kroppen og derfor ikke videregav viden. Samtidig var det en hjælp på den vis, at den stadige konkurrence var med til at øge fabrikernes incitament til hele tiden at tænke nyt.

Tillært viden 1950 til 1970

I takt med, at den vertikale dimension fra 1970'erne blev dominerende, ændredes vilkårene for den tillærte teknikers viden. Det øgede samarbejde på tværs af fabrikkerne og en stadig specialisering af teknologien gav nye udfordringer og muligheder. Et hovedtræk i denne udvikling var en øget international orientering, samtidig med at maskinerne stadig var den drivende kraft i tilegnelsen af ny viden.

Kurser i udlandet

I den horisontalt dominerede periode var det nok at få ny viden gennem den montør, der kom til fabrikken i Midtjylland og satte nye maskiner op. Fra midten af 1970'erne begyndte fabrikkerne at sende deres egne folk på kursus på maskinfabrikkerne i udlandet for at lære nyt. En tidligere værkfører fortæller, hvordan han gentagende gange var på kursus hos maskinfabrikken Stoll i Tyskland.⁴⁹

Vi fik elektroniske maskiner, og den første vi fik, der var jeg så på kursus i Tyskland i tre uger, og så gik vi over til CNCA [en maskintype], og så måtte vi på kursus igen et stykke tid, indtil vi så kørte over til de helt nye maskiner, og så måtte vi jo til den igen, så jeg var dernede fire, fem gange på Stoll-fabrikken.

Kurserne foregik på tysk, så mange af de tillærte teknikere, der arbejdede med tyske maskiner mestrede efterhånden sproget i en grad, så de selv kunne ringe til fabrikken i udlandet, når der var problemer.

Kurserne i udlandet blev også brugt som forarbejde for trikotagefabrikken, hvis den overvejede at købe en ny maskine. En tidligere værkfører var flere gange på kursus, før hans arbejdsplads tog stilling til, om en ny maskine skulle indkøbes.⁵⁰

[...] så har jeg været i Tyskland en tre eller fire gange på sådan noget kursus nede ved Stoll. Det var sådan noget med nye maskiner, og hvordan de arbejder og sådan noget, og det var sådan set godt nok. Jeg fik jo lidt mapper med hjem om det, og så kunne jeg bedre tage stilling til, om vi skulle have den maskine og sådan noget [...].

Maskinagenturerne i Midtjylland begyndte også at spille en mere aktiv rolle. De samlede områdets fabrikker og værkførere til maskinfremvisninger, når nye maskiner kom på markedet. En anden aktivitet bestod i at arrangere fælles kurser både i Midtjylland og i udlandet. En tidligere ejer af et maskinagentur i Herning forklarer: "Vi har også holdt nogle fælleskurser hos firma Stoll, hvor værkførerne blev inviteret. Hvor vi nogle gange var en 12 mennesker af sted i en hel uge. For at lære nye ting at kende og være up-to-date. Det syntes de [fabrikker og værkførere] i mange år, at det var en rigtig god ting."⁵¹

Messer

Fra 1970'erne blev det almindeligt for de tillærte teknikere at komme med på udenlandske messer med tekstilmaskiner. En af de vigtigste messer var den europæiske messe ITMA,⁵² som lidt under halvdelen af informanterne har deltaget i en eller flere gange i løbet af 1970'erne og 1980'erne. De fleste var af sted i perioden 1979 til 1991, men allerede fra midten af 1960'erne og frem til midten af 1990'erne var der informanter, der tog til ITMA. Stigningen fra 1970'erne skal sandsynligvis ses i forhold til, at den teknologiske udvikling med elektroniske maskiner fra midten af 1970'erne gjorde det vigtigt at holde sig orienteret.

Turene til ITMA, der blev afholdt hvert fjerde år, var en tilbagevendende social og faglig begivenhed. Mange virksomheder fra Midtjylland mødtes på vejen derned, og man gik ofte ud og spiste sammen om aftenen. En informant beskriver her turene til ITMA.⁵³

Det var en charterflyver de fleste gange i hvert fald, og hvis det var ruteflyveren, så var der altid nogen andre [fabrikker] med, og så gik vi så hver for sig dernede [...]. Så var vi ude at spise sammen om aftenen, og så hyggede vi os lidt med det [...].

Formålet med messebesøget var dog primært den faglige orientering, så selvom turen ned til messen havde et socialt islæt, foregik selve besøget på messen mere individuelt. Her gik de enkelte fabrikker efter netop det faglige udbytte, deres fabrik havde brug for. Det beskriver en værkfører, som jævnligt var med på ITMA.⁵⁴

Så skulle vi jo tidligt op om morgenen, for det startede allerede klokken ni.[...] Så fik vi altid en masse kataloger med hjem og snakkede lidt med folk dernede. Nogen vi kendte og sådan noget. Så skrev de op i kataloget, hvad de syntes var bedst, og så snakkede vi om det, når vi kom hjem[...].

I kælderen lå klippesuden, hvor det strikkede stof blev klippet til, før det skulle sys sammen. En af de kvinder er fabrikant Mikkelsens hustru, Harda. Hugo E/Herning Lokalhistorisk Arkiv.

Mere åbenhed

I løbet af 1970'erne og 1980'erne kom der mere åbenhed mellem fabrikkerne. Et resultat af dette var, at netværk – formelle såvel som uformelle - efterhånden udviklede sig. Værkførerne var tit i kontakt med hinanden. Som beskrevet mødtes de ved messer og kurser i udlandet. I nærområdet mødtes de ved maskinagenturernes kurser og arrangementer. Maskinagenturerne så sig selv som en form for mediator, der kunne bringe værkførerne sammen.⁵⁵

Det [kurserne i udlandet] har jo også været med til, at de forskellige deltagere, både værkfører og strikker, de lærte hinanden bedre at kende. Så når man var hjemme, og der var et spørgsmål, så turde man også tage telefonen og ringe til ham [den anden strikker eller værkfører], for man kendte ham jo, man havde jo drukket en øl sammen den aften osv. Det var sådan set også at opbygge et fællesskab blandt de forskellige strikkerier.

Den øgede kontakt mellem fabrikkerne bestod også i et fællesskab omkring produktionen. Mange fabrikker begyndte i perioden at samarbejde. En tidligere værkfører beskriver her, hvordan han oplevede, at fabrikkerne begyndte at kontakte hinanden, hvis de manglede produktionskapacitet, eller ikke havde nok at lave.⁵⁶

Det bliver nok først i 80'erne eller lige der omkring. Der begynder det at blive sådan, [...] Der er også nogen, der kommer og siger, at de ikke har for meget at lave. Så ringer de til et firma og siger: "Har I travlt?" Der kom mere i gang af det der, synes jeg. Man hjalp hinanden. Man blev faktisk en større enhed, hvor man kunne lave en større produktion også.

Nogle fabrikker gik så langt som til at etablere formelle netværk. Her mødtes de tillærte teknikere med jævne mellemrum og diskuterede deres problemstillinger. En værkfører fortæller her, om hvordan ideen opstod, og hvad møderne gik ud på.⁵⁷

Vi var jo tit i kontakt med hinanden. Vi mødte jo hinanden til maskinudstilling, ved importører og kendte egentligt alle sammen rundt omkring. Nogle af os havde jo også arbejdet sammen andre steder, så det var jo lidt sammenspist, kan man sige. Og på et tidspunkt, nok hen ad sidst i 80'erne, så syntes vi egentligt, at det var rigtig hyggeligt at møde hinanden. De teknikere, der var på de forskellige steder, var jo også på kursus sammen, så der begyndte vi med at mødes, for eksempel en fredag efter arbejdstid, og så var vi rundt og kigge på lokaliteterne, og så sluttede vi af med noget mad.

Hvor strikkeriet i den horisontalt dominerede periode var lukket land for alle andre end de, der arbejdede der, skete der i den vertikalt dominerede fase en åbning både mentalt og fysisk. Strikkere og værkførere kunne godt komme på andre fabrikkers strikkerier. Den øgede specialisering gjorde, at konkurrencen internt mellem fabrikkerne var mindre. Produktionen på de enkelte fabrikker kom til at ligge længere og længere fra hinanden og derfor var der sjældnere ideer at stjæle.

Dansk Konfektions- og Trikotageskole

Midtjydsk Textilskole blev i 1968 slået sammen med Dansk Konfektionsskole, der var stiftet af Beklædningsindustriens Sammenslutning i København. På den måde opstod Dansk Konfektions- og Trikotageskole, der fra 1991 kom til at gå under navnet TEKO-Center Danmark. Skolen fik til huse i Birk i Herning. Efter et par år rykkede den ind i Aage Damgaards runde fabrik i Birk. Her samlede man alle undervisningsaktiviteter. Ligesom Midtjydsk Textilskole var tæt knyttet til Jydsk

Fabrikantforening for tricotage, tekstil og beklædning, var Dansk Konfektions- og Trikotageskole også en brancheskole, der havde til formål at skabe egnet arbejdskraft til tekstil- og beklædningsindustrien.

I den nye skoles regi blev der i løbet af 1970'erne oprettet en trikotageassistentuddannelse, som senere skiftede navn til strikoperatør. Uddannelsen kunne både tages som en to- og treårig uddannelse. Den var opbygget omkring teoretisk og praktisk undervisning på skolen og praktikforløb på områdets virksomheder. Ingen af de tillærte teknikere, der var kommet ind i industrien i 1950'erne og 1960'erne valgte at tage denne uddannelse for på den vis at opkvalificere deres viden.

For brancheskolen var det vanskeligt at få praktikanterne fra strikuddannelsen ud i virksomhederne. Det fortalte en direktør fra en af områdets større fabrikker, som sad i skolens bestyrelse i en årrække i 1970'erne:⁵⁸

[...] der kneb det mange gange med at få praktikanterne ud. Nogle fabrikker, de ville ikke have dem, og jeg kan huske, at jeg prædikede for mange af mine kolleger: ”I går glip af noget, når I ikke får en praktikant, for der kan I finde ud af, om det er en, I kan bruge.” [...] Man har en erfaring fra skolen, og man har en erfaring, når man har vedkommende på virksomheden, men det kneb i nogle tilfælde at få anbragt de der praktikanter.

Situationen ændrede sig i løbet af 1980'erne, hvor flere af de tillærte teknikere havde praktikanter fra uddannelsen. På trods af, at den nye trikotageassistentuddannelse var målrettet trikotageindustrien og dens behov, blev mange virksomheder ved med at foretrække tillærte teknikere. Her beskriver en virksomhedsejer sit syn på strikoperatøruddannelsen: ”Der var jo ikke nogen uddannelse rigtigt. Den strikkeuddannelse, som Teko kom med, var ikke dybdegående nok. De værkførere, vi havde, det var jo selvlærde folk. De var virkelig selvlærde. Akkuratesse!”⁵⁹ Den tillærte teknikers mangeårige erfaring inden for et begrænset felt fik sandsynligvis strikoperatørens to til tre års bredt funderede uddannelse til at blegne.

Der var en udpræget mistro til uddannelse og en forkærlighed for det tillærte. Som Kristoffer Jensen er inde på i sin ph.d.-afhandling *Da beklædningsindustri blev modeindustri*, var mange af fabrikkernes grundlæggere uden formel uddannelse. Branchen var generelt set skeptisk over for uddannelse.⁶⁰ Der var en tro på, at det man selv havde lært i livets skole, dvs. gennem erfaring, var bedre og mere rigtigt end uddannelse. En tidligere driftsleder, der selv var uddannet trikotageassistent fra Teko, beskriver det på følgende vis:⁶¹

Der var jo så lidt uddannelse i den her branche, at når du bare havde gået i skole i to år, så kom du sgu næsten aldrig til at røre ved de maskiner mere, for så var du næsten så klog, som du kunne blive i den her branche. Det var jo noget selvlært og snusfornuft, man skulle bruge, og på mange måder kan man sige, at det kendetegner den her branche.

Uddannelse eller livets skole

Brugen af tillært arbejdskraft i strikkeriet havde med tiden udviklet sig til en kerneværdi i den midtjyske trikotageindustri. Det minder om Whislers beskrivelse af situation i den britiske motorindustri efter 1945.⁶² En tillært har erfaring med en række konkrete teknologier, mens den med faglig ekspertise gennem sin uddannelse stifter bekendtskab med mange af sit fags dimensioner. Det giver et større overblik og gør én i stand til at omstille sig og søge nye veje, når industrien møder nye udfordringer.⁶³

Favoriseringen af tillært arbejdskraft havde en konserverende effekt på trikotageindustrien i Midtjylland. I løbet af 1970'erne blev den internationale konkurrence skærpet. Fabrikkerne blev

tvunget til i højere grad at følge modens skiften. Det indebar bl.a. flere årlige kollektioner. Problemet var, at produktionen i Midtjylland var bundet op på den tillærte teknikers viden, der var begrænset til den eller de typer maskiner, han havde erfaring med. Det gjorde produktionen meget ufleksibel. Man lavede det, den eksisterende maskinpark kunne præstere, og det man havde erfaring med. Det var ikke nødvendigvis det samme som det, kunderne efterspurgte.

En tidligere driftsleder beskriver den manglende omstillingsparathed inden for trikotageindustrien: "[...] altid når du spurgte i sådan et strikkeri, selv i dag, så siger de: "Det kan ikke lade sig gøre." Det sagde man altid: "Det kan ikke lade sig gøre, fordi, når man gør sådan og sådan...". Men der er jo mange ting, der godt kan lade sig gøre, og man kan også godt prøve på at være lidt kreativ.⁶⁴ Som informanten også peger på, medførte brugen af tillært arbejdskraft en manglende kreativitet og dermed også mangel på den innovation, der måske kunne have bragt branchen bedre igennem den krise, der indtrådte efter de politiske omvæltninger i 1990'ernes start.

Hovedproblemet for den midtjyske trikotageindustri var, at den holdt fast i en selvforståelse, som blev skabt i den horisontalt dominerede fase. Her gav det god mening at benytte tillært arbejdskraft, fordi teknologien var relativt ukompliceret og kravene til hurtigt at kunne omstille produktionen var relativt små. Samtidig var industrien begunstiget af, at den internationale konkurrence om kunderne var relativt lille. En virksomhedsejer, der startede med en enkelt strikmaskine i 1969 og på det grundlag etablerede en metervarevirksomhed, beskriver det på denne måde.⁶⁵

Men det er det, når man er sådan en som jeg, og ligesom mange andre, når man er selvlært, så har vi jo ikke gået på skole på samme måde som dem, der går på skole i dag. Vi har jo ikke lært det der, men det var måske vores fordel i den der periode. Vi tænkte jo ikke sådan. Vi skulle jo bare have noget produceret, fordi vi kunne sælge det.

Sammenfatning

Med udgangspunkt i Maskells teori om en erhvervsklynges horisontale og vertikale dimension er udviklingen af tillært viden i den midtjysk tekstil- og beklædningsindustri blevet analyseret. Klyngen kan overordnet set inddeles i to faser. Henholdsvis en horisontalt domineret fase fra 1950 til 1970 og en vertikalt domineret fase fra 1970 til 1990. Den tillærte tekniker kom til at spille en væsentlig rolle for den midtjyske trikotageindustri på tværs af begge faser, men på vidt forskellige måder.

De tillærte teknikere fik en stor rolle i trikotageindustrien i den horisontalt dominerede fase fra 1950 til 1970. Fordi der i området ikke var de store muligheder for uddannelse, var der plads til, at personer med særligt flair for teknik kunne påtage sig stadigt mere teknisk krævende opgaver i takt med, at deres erfaring voksede. Det var en viden, som var bundet til fabrikkens maskiner, og den blev udvidet i takt med, at fabrikkerne fik nye maskiner. Den interne konkurrence fabrikkerne imellem gjorde, at de tillærte teknikere ikke følte sig som en gruppe på tværs fabrikkerne, og at viden ikke kunne bevæge sig frit mellem dem. Uddannelse spillede en mindre rolle i denne periode, hvor Midtjysk Tekstilscole kurser har haft en begrænset effekt.

I den vertikalt dominerede periode i 1970'erne og 1980'erne blev den tillærte teknikers viden stadig mere international. Gennem kurser og messer i udlandet måtte de løbende opsøge ny viden om maskiner. Det hang sammen med en øget specialisering, der stillede krav om viden, som ikke nødvendigvis kunne opdyrkes internt i virksomheden gennem erfaring. På grund af den stigende specialisering og mindre konkurrence kunne viden vandre på tværs af fabrikkerne. Der opstod formelle såvel som uformelle netværk for de tillærte teknikere, der begyndte at føle sig som en

Tage Mikkelsens Trikotagefabrik havde systue på loftet i det, der oprindeligt var indrettet som soveværelse. Kort tid efter, at disse billeder blev taget i 1953, byggede Tage Mikkelsen en ny fabrik på en af de billige industrigrunde syd for banen i Herning. Hugo E/Herning Lokalhistorisk Arkiv.

gruppe på tværs af fabrikkerne. Til trods for, at der opstod uddannelsesmuligheder i området, vedblev industrien med at foretrække tillært personale frem for uddannet personale.

Situationen i den midtjyske trikotageindustri 1970 til 1990 kom til at minde om den britiske motorindustri, som Whisler har beskrevet den. Den tillærte tekniker spillede en central rolle i den midtjyske trikotageindustri selvforståelse. Denne værdi blev etableret i en horisontalt domineret periode, hvor den i lyset af industriens daværende udfordringer gav god mening. Problemet opstod, da den fulgte med over i klyngens vertikalt dominerede periode 1970 til 1990. Her fik brugen af tillærte teknikere en konserverende effekt på industrien og gjorde den mindre omstillingsdygtig. Den tillærte viden var bundet til bestemte maskintyper, og det gjorde det vanskeligt for virksomhederne at manøvrere i en tid, hvor konkurrencen krævede, at produktionen kunne omstilles. Det er sandsynligt, at faguddannet personale i højere grad ville have været i stand til at have det overblik, der skulle til for at kunne omstille produktionen i tide. Det kunne have stillet industrien bedre, da de store forandringer i kølvandet på Murens fald i 1989 indtrådte.

Litteratur

Christensen, Jacob: *Arbejdernes Textileventyr*, 1982

Christensen, Lars K.: *Det moderne arbejde. Kulturelle og institutionelle forandringer af arbejdet i den danske tekstilindustri 1895-1940*. København, 1998.

Hansen, H. P.: *Spind og Bind, Bindehosens - Bindestuens og Hosekræmmerens Saga*. 1947.

Holm-Jensen, Kristine: *Tavs viden i midtjysk trikotageindustri 1950-1990*. Upubliceret, 2011.

Holm-Jensen, Kristine: "Mænd og maskiner", I: *Midtjyske fortællinger* 2012, s. 19-26.

Koefoed-Nielsen, R. 1941: *Hovedtræk af Den Danske Væveskoles Historie - 1916-1941*

Jensen, Kristoffer: *Beklædningsindustriens møde med globaliseringen, Brancheorganisationer og individuelle virksomheder under pres, perioden 1960-2000*. Syddansk Universitetsforlag, 2013.

Jensen, Kristoffer: *Da beklædningsindustri blev modeindustri – Den danske fremstillingssektors udvikling efter 1966 med særligt henblik på transformationen af dansk beklædningsindustri*, ph.d.-afhandling, 2011.

Hyldtoft, Ole & Hans Chr. Johansen: *Teknologiske forandringer i dansk industri 1896-1972*, Dansk industri efter 1870, bind 7. Odense, 2005.

Illeris, Sven: *Hernings Erhvervshistorie 1950-2006*, Herning Bogen 2007.

Knudsen, Laurids: *Efter hosebinderne*. Herning, 1979.

Maskell, Peter: "Towards a Knowledge-based Theory of the Geographical Cluster", I Stefano Breschi & Franco Malerba (ed.): *Clusters, Networks, and Innovation*. 2005 s. 411-432.

Poulsen, Søren Toftgaard: *Industriminder i Ringkøbing Amt*. Upubliceret, 2005.

Thøgersen, John: *Omstilling i tekstil- og beklædningsindustrien*, Serien om industriel udvikling nr. 33, Aalborg Universitetsforlag, 1986.

Uden forfatter: *Teko-Center Danmarks historie*. Upubliceret, 2004.

Wagner, Michael 1994: Ingeniørernes betydning for formningen af industrisamfundet i Danmark indtil 1920 – Udviklingen fra stand til profession, I: Buhl, Hans og Nielsen, Henry (red.): *Made in Denmark? Nye studier i dansk teknologihistorie*, KLIM

Whisler, Timothy R.: *The British motor industry 1945-1994: a case study in industrial decline*. Oxford, 1999.

Noter

- ¹ Jensen: *Beklædningsindustri globalisering*, s. 31.
- ² Maskell: *Knowledgebased Theory*.
- ³ Maskell: *Knowledgebased Theory*, s. 928-930.
- ⁴ Maskell: *Knowledgebased Theory*, s. 930-932.
- ⁵ Maskell: *Knowledgebased Theory*, s. 934-937.
- ⁶ Whisler: *British Motor*.
- ⁷ Whisler: *British Motor*, s. 178.
- ⁸ For en mere udførlig beskrivelse af tekstil- og beklædningsindustrien, se eksempelvis: Jensen: *Beklædningsindustri til modeindustri*, s. 86-86. Thøgersen, 30-36.
- ⁹ Knudsen: *Efter hosebinderne*, Kühle: *Jyske Hosekræmmere*, Hansen: *Spind og bind*.
- ¹⁰ Illeris, *Hernings Erhvervshistorie*, s. 37.
- ¹¹ Hyldtoft og Johansen: *Teknologiske forandringer s. s. 20*.
- ¹² Illeris: *Hernings erhvervshistorie*, s. 20-21.
- ¹³ Illeris: *Hernings Erhvervshistorie*, s. 20-21.
- ¹⁴ Poulsen: *Industriminder*, s. 9-15.
- ¹⁵ Illeris: *Hernings erhvervshistorie*, s. 52.
- ¹⁶ Wagner, *Ingeniøren*, s. 238.
- ¹⁷ Christensen: *Moderne arbejder*, s.112-116.
- ¹⁸ Whisler: *British Motor*, s. 178.
- ¹⁹ Whisler: *British Motor*, s. 159-164.
- ²⁰ Whisler: *British Motor*, s. 159.
- ²¹ Illeris: *Hernings Erhvervshistorie*, s. 40.
- ²² Undersøgelsen var støttet af Kulturarvsstyrelsen under Kulturministeriet rådighedssum 2010. Undersøgelsens resultater fremgår af rapporten *Tavs viden i midtjysk trikotageindustri 1950-1990*. Alle citater stammer fra denne. Rapporten er ikke publiceret.
- ²³ Strikkerierne var mandearbejdspladser. Først i 1980'erne dukker der enkelte kvinder op i strikkerierne.
- ²⁴ Spørgelister og de transskriberede interview er en del af Museums Midtjyllands samlinger, sag nr. 4814. En fuldstændig fortegnelse over informanter og tidspunkt for interview og spørgeskemabesvarelse findes i rapporten *Tavs viden i midtjysk trikotageindustri 1950-1990*.
- ²⁵ Materiale indgår i Jydsk Fabrikantforening for Tricotage:1969-1972. Mat. vedr. branchens organisationsforhold.
- ²⁶ Interview Jens Nørgaard.
- ²⁷ Holm-Jensen, *Mænd og maskiner*, s. 19-21.
- ²⁸ Interview Kristian Willumsen.
- ²⁹ Interview Niels Jørgen Olsen.
- ³⁰ Spørgeliste Henning Christensen.
- ³¹ Spørgeliste Knud Moeslund.
- ³² Interview Niels Jørgen Olsen.
- ³³ Koefoed-Nielsen, *Væveskole*, s. 38
- ³⁴ Christensen, *Arbejdernes*, s. 29-30.
- ³⁵ Bestyrelsesprotokol for Midtjydsk Textilskole 1944-66, udateret tidspunkt mellem 26/2 og 25/5-1944.
- ³⁶ Det skal bemærkes, at strikkere frem til 1950'erne gik under betegnelsen "væver".
- ³⁷ Bestyrelsesprotokol for Midtjydsk Textilskole 1944-66, 27/6-1944.
- ³⁸ Bestyrelsesprotokol for Midtjydsk Textilskole 1944-66, 18/10-1944.
- ³⁹ Bestyrelsesprotokol for Midtjydsk Textilskole 1944-66, udateret tidspunkt mellem 26/2 og 25/5-1944.
- ⁴⁰ Bestyrelsesprotokol for Midtjydsk Textilskole 1944-66, 10/11-1952 og 29/9-1956.
- ⁴¹ Interview Erik Ove Nielsen.
- ⁴² Interview Jens Nørgaard.
- ⁴³ Interview Johannes Søndergaard.
- ⁴⁴ Interview Knud Moeslund.

⁴⁵ Interview Johannes Søndergaard.

⁴⁶ Interview Birger Sørensen.

⁴⁷ Interview Niels Jørgen Olsen.

⁴⁸ Interview Birger Sørensen.

⁴⁹ Interview Kristian Willumsen.

⁵⁰ Interview Jens Nørgaard.

⁵¹ Interview Frank Petersen/Dieter Jeromin.

⁵² ITMA er en messe for producenter og forhandlere af teknologi og maskiner inden for tekstil- og beklædningsindustrien. Den er ejet af European Committee of Textile Machinery Manufacturers, CEMATEX, som er en sammenslutning af de nationale brancheorganisationer for producenter af tekstil- og beklædningsmaskiner i Belgien, Frankrig, Tyskland, Italien, Nederlandene, Spanien, Sverige, Schweiz og Storbritannien. Messen har siden 1951 været afholdt hvert fjerde år i byer i Frankrig, Belgien, Italien, Tyskland, Schweiz og Storbritannien, dvs. i lande med medlemmer i CEMATEX. Siden 2001 afholdes hvert fjerde år også en ITMA ASIA i lande i Asien. <http://www.itma.com/eventInfo6.html>, http://www.itma.com/press/Release_29july08.pdf. (11.01.2011).

⁵³ Interview Johannes Søndergaard.

⁵⁴ Interview Jens Nørgaard.

⁵⁵ Interview Frank Petersen/Werner Schäfer.

⁵⁶ Interview Birger Sørensen.

⁵⁷ Interview Knud Moeslund.

⁵⁸ Interview Richard Pedersen.

⁵⁹ Interview Jørgen Mørup.

⁶⁰ Jensen, *Beklædningsindustri modeindustri*, s. 121.

⁶¹ Interview Jan Lund Nielsen.

⁶² Whisler: *British Motor*.

⁶³ Whisler: *British Motor*, s. 159-164.

⁶⁴ Interview Jan Lund Nielsen.

⁶⁵ Interview Jørgen Mørup.